

naj kraj liepe naše domovine, što ga sa sjevera omedjašuje rieka Kupa i Čabranka, s juga Jadransko more, sa zapada istarske i kranjske planine, a sa iztoka Senjsko bilo: zove se od davnine Gorski kotar.

Dok bijahu mnogobrojni briegovi Gorskoga kotara zarasli prašumama, malo je tko u nj zalazio. Tu su se po volji širili medvjedi, risovi, divokoze, jeleni. Silne šume, naročito crnogorice, bijahu u planinama nepristupno i tek da si je čovjek sjekirom mogao prokresati put, dakako za nuždu. Nu kad je sjekira počela obrati stoljetne divove, probiše i po koj kolni put, da mogu drva izvažati, a svakako bijaše jedan od prvih planinskih kolnika onaj, što vodi iz Čabra na Rieku, a sjegurno je, da ga sagradiše knezovi Zrinjski, kao gospodari toga mjesta, imajući u okolici i svoje rudokope.

Takovi putevi bijahu dovoljni, da se do planine moglo i da omoguće kojemu prirodoslovcu, da se popne na koji brieg i nasladjuje dalekim vidicima i riedkom alpinskom cvjetanom. Nu ceste, koja bi spojila Hrvatsko primorje i Gorski kotar sa sjevernom Hrvatskom ne bijaše sve do g. 1725., kad je Karlo VI. prvu takovu sagradio

Karolinška cesta vodi iz Karlovca preko Bosiljeva i Vrbovskoga (506 m), na Ravnu goru (816 m) i Mrkopalj (824 m), od kuda zakreće na Fužinu i Zlobin, gdje probija silnu stienu »Peći« na 130 m daleko, vodeći preko Hreljina u Kraljevicu.

Nu valjalo je Karlovac spojiti i sa Riekom i radi toga je god. 1803. niknula misao, da se sagradi cesta, koja je i danas jedna od najljepših u monarkiji, a zove se Lujzijana. No uza sve to bijaše nam Hrvatsko primorje s Gorskim kotarom slabo poznato, a putovanje veoma daleko i s velikim troškovima skopčano. Tek odkada je čovjek probušio gore, zasipao ogromne uvale i ponikve, podigao velike nasipe, presjekao ciele briegove, sagradio divotne mostove, preko kojih sada juri željeznica: od onda ti je sgodno, da veličajnu prirodu Gorskoga kotara od Skrada do Plaše promatraš sa udivljenjem, a naročito okolicu Fužinsku.

Sjedneš li u željeznička kola na Rieci (3 m¹), prodješ u tren cestom Strada Alessandrina i naletiš visokim prosjekom u Kalvarski prorov (447 m duljine), a tad željeznim mostom preko Rječine, odkuda zakreneš prama Martinšćici, nasladjujući se vidikom na daleko more. Velikim nasipom dolaziš do Sv. Ane i zakreneš u milovidnu dolinu Dragu, gdje si se oprostio s morem, pasući svoje oči na pitomoj zeleni i onim labudjim seocima, koja se tu nasadiše. Uzpinjući se po malo, evo te u Zaloj dragi, gdje je postaja grada Bakra (262 m). Od ovdje uživaš dalek i raznoličan vidik gledajući Krasicu, Praputnjak, Meju, Hreljin, podore Frankopanskoga grada, sa tunolova glasoviti Bakarac i bielu kao lokvanj Kraljevicu sa bivšim veličajnim gradom bana Petra Zrinjskoga. Gledaš i gledaš, ali se rajske ovih krajeva uz ažurnu Adriju ne možeš nagledati.

Oprostiv se opet sa dnevним svjetлом, naleti željeznica u ponikvarske prorove (79 m dug), a onda uz ogroman nasip uz koji se radi bure uzdižu dugi i visoki zidovi — burnjaci. Sa ovoga nasipa zagleda putnik ponaječe ponikvu naše domovine, u kojoj se s proljeća i u jeseni razlieva Kukuljansko jezero, dočim mu je inače dno (Veli i Mali lug) obradjeno kao i Cirkničkomu jezeru u Kranjskoj.

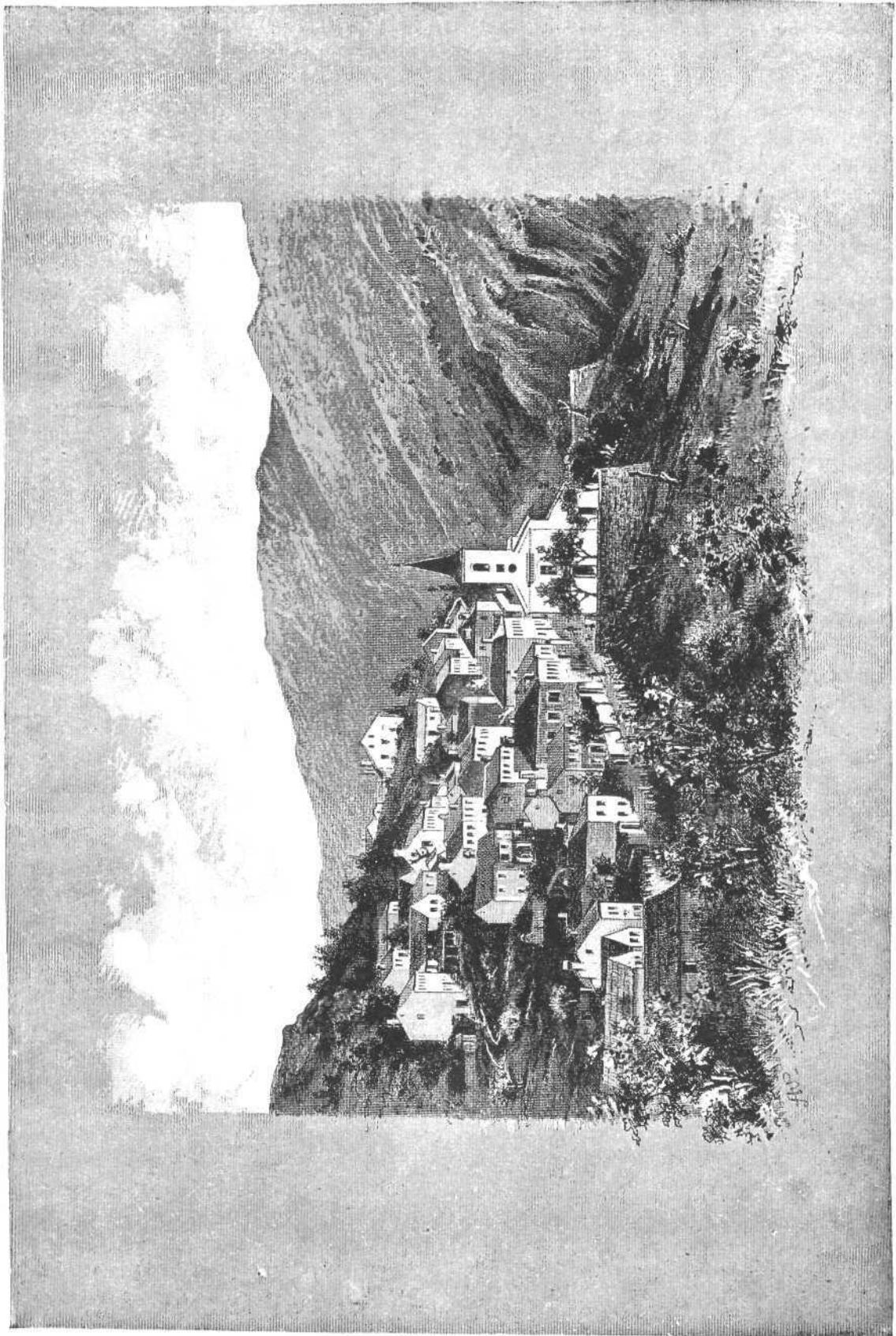
Sa ponikvarske nasipa zalazi željeznica u puste krajeve primorskoga krasa. Gole i bliede one stiene, raztrgane i razklimane, daleke krase, razno kostrilje i trtori, prate putnika do zloglasne Meje (444 m), gdje ga ostavljaju primorski vinogradi, ali ga ne ostavlja vidik na more, koji bude sve to obsežniji i raznoličniji. Kad je pak došao na nasip Gradinu (667 m) poviše Hreljina, tada ne zna, da li je utvara ili obmama vida, što pred sobom, i oko sebe gleda.

Godine 1876. posjetio sam kod Hreljina podore Frankopanskoga grada, posjeo na jednu stienu i prvi puta od ovdje zagledao cio Kvarner sa svim otocima i naokoličnim mjestima. Kad je sunce tonulo za Učku goru, planu u božanskem rumenilu i more i primorje i potrese mi dušom — kleknuo sam i poljubio sam zemlju, u kojoj ugledah svjetlo božje.

Sve se po malo željeznica uzpinje, dok si došao i u Plasu (551 m), gdje si se morem i primorjem oprostio, stupiv na prag Gorskoga kotara. I primorski zrak i dah ovdje te ostavljaju, a primaju gorski lazi i luke, šuma bukve i crnogorice, prima te u svoj naručaj prebjuna priroda. Daleko i daleko morao bi čovjek putovati, da doživi tolike promjene, tolike slike u kratko vrieme, koje mu se kao u kaleidoskopu od Rieke do Gorskoga kotara izmjenjuju.

Od Plaše svija se željeznica u dvije trećine kruga, sieče više prosjeka visokih i sunovratnih stena, te dolazi u postaju Lič (816 m), gdje putnika udivljuju golemi kameni briegovi Medvedjak, Kalačnica i Karlovac na podnožju ukrašeni gustim šumama crnogorice. Dalje Liča valja opet proći jedan prosjek kad naletiš u Kobiljački

¹) Znači polag službenih podataka nadmorsku visinu.

O R L I Č I U B A K A R S K O J D R A G I.

prorov, dug 520 m. Željeznica juri sada izpod Probijene drage, a kad si opet svjetlo ugledao, zaustavlja ti se oko na dalekom Ličkom polju, na Burnome Bitoraju, Javorju, Velikoj Viševici i drugim briegovima, a prošav smrekovom šumom, zagledaš i Fužinu, gdje nad Ličankom sagradiše 24 m visok željezni most, a malo dalje probiše isto toliko visok prosjek Jama i prorov Sljeme (304 m dug). Tu je ujedno najviša tačka karlovačko-riečke pruge (879 m).

Sa kolodvora, odakle se otvara putniku zadržavajući vidik na cielu okolicu, kreneš u mjesto, koje se pribralo nešto u ravnici uz hladnu Ličanku, a nešto po sočnim i zelenim brežuljcima, uzdignuv se do 800 m nad površinu morsku. Nedaleko željezničkog mosta dva su parna stroja, svaki od 36 konjskih sila, kojima se diže gorska voda do postaje ličke 133 metra visoko. Od ovdje teče po cievima do Zale drage, obskrbljujući sve postaje i željezničke stanice.

Kuće su na Fužini od kamena - vapnenca gradjene, obično jednospratnice, s prieda sa dugačkim hodnikom. Od većih sgrada odlikuje se bivši Zrinjsko-Frankopanski grad, u kojem je šumarski ured. Drugi drveni most veže dolnju Fužinu s gornjom, a ulicu, koja vodi uzbrdice, zarubljuju dvokatne kuće. Tu je i najljepši ures mjesta, vele-liepi hram božji, posvećen sv. Antunu Padovanskom, kojemu položiše temelj 1808., a dovršiše tek god. 1834. Župa fužinska, kojoj pripadaju još mjesta: Bielo selo, Benkovac, Slavica i Vrata, ustrojena je godine 1725. i broji do 3500 duša.

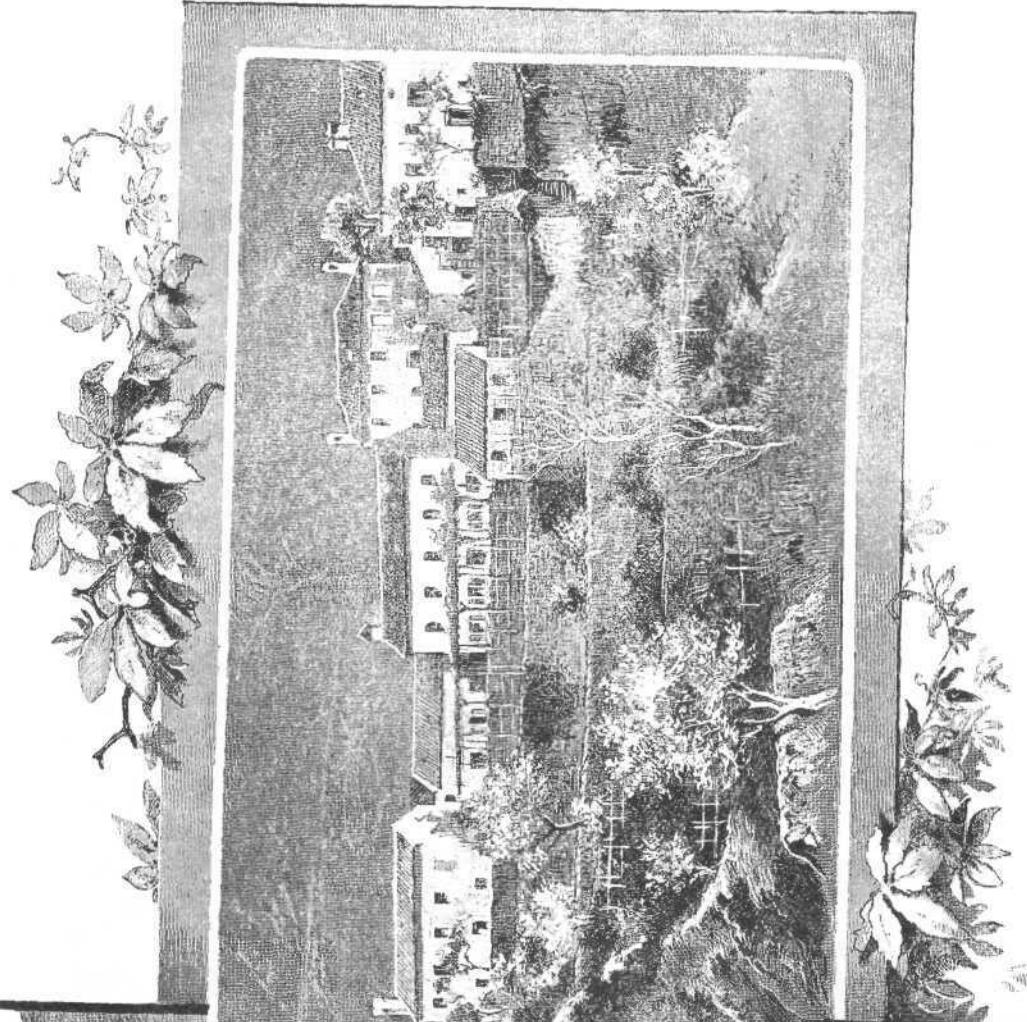
Fužina je naseljena za Karla VI., te bijaše god. 1712. ondje samo 40 duša, koje si sagradiše i malu crkvu. Mnoge se obitelji preseliše za Marije Terezije. Starinom potiču Fužinarci iz Hrvatskoga primorja, Gornje Krajine i susjedne Kranjske, zato i čuješ u Fužini sva tri narječja: čakavsko, štokavsko i kajkavsko.

Na vrhu Fužine uzdiže se pučka škola, u koju je kadkada upisivano do 500 sposobnjaka, ali ne bijaše za tolike ni prostora, ni dovoljno učitelja. Prije nekoliko godina otvorioše drugu školu u mjestu Vratima, gdje su i dve tvornice: paromlin i tvornica pokućta, koje se pravi od savita drva. Nema u domovini jamačno obćine, koja daje toliko mlađića u srednje škole, kao Fužina. Fužinaraca ima na sveučilištima, gimnazijama, realkama, učiteljskim školama, šumarskom učilištu u Križevcima i pomorskoj školi u Bakru. Na Fužini zablista hrvatskomu narodu i cielom slavenskomu svetu sjajna zvezda - tu se rodi od imućnih roditelja 25. studenoga 1828. dr. Franjo Rački, neumrli velikan naše domovine.

Fužinarac je srednjega stasa, zagasite masti, jaka tiela, bistra uma, kao što mu je i bistra priroda, u kojoj se rodio. Takove su i žene, koje se kao i mužkarci nose na gradsku. Seljak iz Fužine, zdrav i jedar, kad dorasle, lati se sjekire i zato ne zimuje kod kuće. Pozna ga ciela Slavonija i susjedna Ugarska, zna ga Bosna, Hercegovina, Erdelj i južna Rusija, dapače i daleka Amerika. Rano u jesen polazi on u sviet, a s proljeća vraća se veseo kući u naručaj drage si žene i djece, da ih razveseli sa težko i kravovo zasljenim novcem, što je u daleku svetu prišedio. Koliko li sam topnih suza vidio, kada se na kolodvoru muž sa ženom i djecom oprastao, - suza - žalostnica, a koliko opet gledao suza - radostnica, kad se muž - otac čil i zdrav povratio kući.

Neki hoće, da je Fužina dobila svoje ime od talijanske rieči »fuccine,« što znači samokov, jer se je ovdje prije talilo željezo, pa ima i danas limonita i željezne troske iz onih vremena, dok bijahu Zrinjski i Frankopani gospodari Gorskoga kotara. Ne ćemo izpitivati, tko ima glede imena pravo, tko li krivo, nu krivo imadu svi oni, koji pišu »Fužine,« a ne »Fužina.« Narod govori ovako: Idem na Fužinu; bio sam na Fužini; bio u Benkovcu kod Fužine itd., a kad je tako, onda nam valja ovo ime usvojiti i u peru, i u knjizi.

Riedka su u domovini mjesta, u kojima bi žitelji tako gojili cvieće, kao na Fužini, gdje se reć bi natječu, koji će si ljepšim cviećem ukrasiti svoje prozore. Tamo

Sv. ANA U DRAGI.

od mjeseca lipnja ciela je Fužina jedan cvjetnjak. Nisam našao još jedno, toliko ptica pjevica, koliko opet u ovom planinskom gnjezdu. Tu ti pjevaju stienjaci (Steinroth; Petrocincla saxatilis), kao nigdje u Gorskome kotaru.

Nema u domovini kraja, gdje bi se na malenu prostoru izticale tolike zanimivosti, kao upravo oko Fužine, a sve to u blizini. Kada u Primorju ljetna omara ubija telo i duh, dolazi u fužinske divotne krajeve mnogo gosti, naročito iz Rieke, Bakra i Kraljevice, da se odmaraju u gustoj hladovini stoljetnih jela i smreka, da uživaju onaj svježi gorski zrak, da se napajaju onom biser-vodom i da se nasladjuju u naručaju bajne prirode. Kadkada vidjesmo u Fužini i toliko stranaca, da su se mnogi morali vraćati, nu

FUŽINA.

sada kreće u tome sve na bolje i Fužinarci ne će nikada dopustiti, da se u njihovim krajevima ugniezdi tudjinac, već svojski nastojati, da Fužina bude hrvatskim »Gassteinom« Akoprem je ciela okolica fužinska Bogom stvoren cvjetnjak i perivoj, to su Fužinarci, da povise krasotu prirode, predjel Goricu pretvorili u umjetni perivoj, gdje će se svatko rado odmarati, jačati i kriepiti se onim aromatičnim gorskim zrakom.

Fužina je od naravi stvorena za ljetovalište i malo ima krajeva i u stranim zemljama, gdje ti krasote leže kao na dlanu. U Fužini nije putnik nikada u neprilici, kamo bi krenuo; tu može boraviti i po više dana i svaki može dan u drugi kraj, može kud ga srce vuče. Bio sam vazda sretan, bio blažen, kad sam u fužinskim krajevima boravio i

pomladjen se povratio kući uz želju, da što prije iz Bakra (gdje sam služio) prhnem u te planinske krajeve. Okolica fužinska predivna je, ona je pravi tip alpinskoga kraja. Okružena je visokim briegovima, koje pokriva šuma crnogorice, ima tu jelvika, kakovih nismo nigdje u Gorskem kotaru našli; ima gorskih luka i laza, livada najbujnijeg planinskog i alpinskog cvieća; ima potoka, potočića, vrelašca, dolina, prodola, polja, ima vidika, koji ti do kraja razplamte dušu; ima puno, puno toga i kićeno je odielo, što ga Fužina nosi i njime se ponosi.

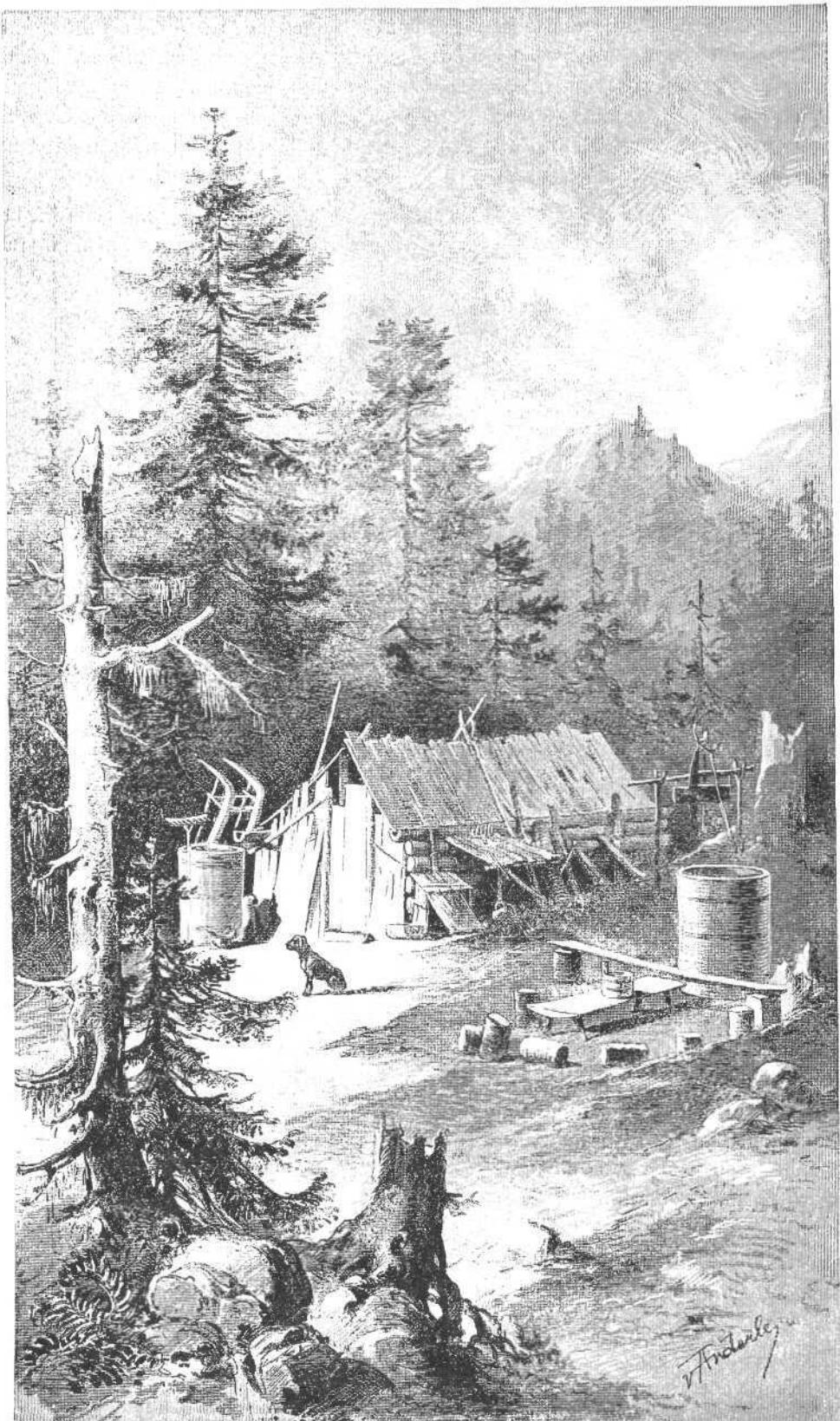
Od briegova fužinske okolice preporučamo svakomu putniku Veliki Tuhobić, Javorje sa Debelom kosom, Burni Bitoraj i Tičjak, a tko se ne plaši vratolomnih puteva, taj se neka potrudi na kameni i raztrgani Medvedjak i mi smo onda voljni, da ga pozdravimo kao smjelog i odvažnog planinara.

Na *Veliki Tuhobić* (1106 m) krećeš preko Benkovca prekrasnom jelovom šumom, ideš gorskim putem, gdje te osvježava onaj eterički miris crnogorice i zalaziš u šumu bukovu, odkuda si naskoro zahvatio najvišu tačku briega. Kako je *Tuhobić* sa sjeverne i južne strane pust i otvoren, to se ovdje putniku pari oko na dvima veoma različnim vidicima. Svrne li okom prama Gorskomu kotaru, gleda u dalekoj dubljini Brloško, najljepši jelvik ovoga kraja, gleda Jelenje gornje, Lepenice sa bujnim Lepeničkim poljem preko kojega žubori Mala voda, tekući prama Fužini. Jasno se iztiče *Veliki Risnjak* sa Snježnikom, Burni Bitoraj, *Velika Viševica* i drugi briegovi okolice fužinske mrkim šumama crnogorice, nad koju se iztaknuše biele poput sniega dolomitne stiene. Daleko se pružilo eliptičko Ličko polje preko kojega se vijuga ponornica Ličanka, a vidiš kako se blista i krst na crkvi sv. Antuna u Fužini. Sva je priroda Gorskoga kotara ozbiljna značaja i veličajna, dočim je prama moru življa, milija i veselija. Tu gledaš cio Kvarner sa brodovima i jedrenjacima, vidiš izpreolmljeni ostrv sv. Marka, taj kostur u Kvarneru, gledaš malo ne cio otok Krk i liepi mu zaton Soline. Na Krku se bieli Omišalj, dalje tamo sa krasnih žena poznati Dobrinj i Vrbnik, zavičaj »liepe mažuranke i sitnoga bosiljka.« Daleko, daleko tamo, gube se u modrilu neba i mora dalmatinski otoci Rab i Pag, dočim se simo bliže protegnuo i razčlanio otok Cres.

Zapadno pada ti oko na Učku goru i najviši joj brieg Velu Učku (Monte Maggiore), pod kojom se stere hrvatska »Riviera« sa Voloskim, Opatijom, Ičićima, Ikom, Lovranom i drugim mjestima.

DRVODJELAC IZ GORSKOG KOTARA.

KOLIBA DRVODJELCA.

Na bilu Velikoga Tuhobića rado ćeš boraviti, a na povratku ubrati onu azurno-modru gentianu, koja ti mjeseca lipnja utrudjuje oko. Tu će te od leptira iznenaditi ugledni Apollo, koji veselo leprši oko crvenih cvjetova strička, igrajući se kadšto u zraku sa vriednim si drugom Admiralom.

Na pećinama Velikoga Tuhobića ima jedna bilina, koja svakomu mora da pada u oči, jer je obično porasla u samim razpuklinama; to je kamenika vazdazelena (*Saxifraga Aizoon*), koja raste u nas i po drugim alpinskim vrhovima. Pod stablikom, koja se okitila bielim cviećem, pribralo se lišće u ružicu, kojemu okrajci izlučuju vapno.

U obće je cvjetana na tome briegu tako zanimiva, da je i u znanstvenom svetu zadobio dolično mjesto. Seljaci drvodjelci zalaze na Tuhobić, da uberu brdjanku ili veprinu (*Arnica montana*), kojom si viđaju rane. Dok ju sabiru, pripjeva im u visokoj i mirisavoj travi ševa, koju zovu ladvica ili nad njima u oblačnoj visini kruži suri orao, koji možda gniezdi na sunovratnim pećinama Velikoga Sniežnika.

Tko je posjetio Tuhobić, ne treba da se vraća istim putem, već se neka spusti niz južne obronke, odkuda dolazi livadama u šumu, a odavde u planinsko mjesto Zlobin (772 m), gdje može počinuti, a tada preko Brda krenuti na Fužinu, gdje ga bog Morfej dočekuje razkriljenim rukama.

Krasan je alpinski kraj, što se Fužini pružio prama sjeverozapadu: duga je to dolina, bujna, svježa kao proljetno jutro, zarubljena šumom crnogorice u kojoj se koče smreke i jele-stolaktice. Ovamo treba da se potrudiš rano s jutra i da uživaš mjeseca lipnja prirodu u svem njezinom razkošju i punim se pravom ponose Fužinarci s ovim krajem i svakoga stranca na nj upozoruju. Ovo je najbujnija oaza. Prvi put sam ovuda lutao g. 1876. mjeseca svibnja, kad su se daleke luke i prostrani lazi okitili prvim proljetnicima.

Na Malom i Velikom Rogoznu i dalje uz desnu obalu Ličanke prekrasna je jelova šuma, medju koju se umiješala smreka, bukva, bieli javor (*Acer Pseudoplatanus*) i jarebika (*Sorbus Aucuparia*), dočim podnožje obrubljuju breze i lieske. U debeloj planinskoj travi zlatila se miomirisna jagorčika (*Primula suaveolens*), modrila se vladislavka proljetna (*Gentiana verna*) i žutio ljubki kačun (*Orchis pallens*). Preko livada laze i žubore potočići oko kojih poskakuje pastirica (*Motacilla boarula*) ili se u vodi peruša najmilija mi ptica naših planina, kos-vodenjak (*Cinclus aquaticus*), kojeg u Gorskem kotaru zovu »crni povodnik.« Svidje je on poznati nemirko, ali vazda ptica slobode, koja ne druguje s drugim pticama. Trči hitro uz vodu, sjeda na kamen, potresa kratkim repom pridiže liepu glavicu, pa za čas ne stane izpred očiju. Sad je skočio u vodu, umače glavu, škropi se i peruša, a onda uzleti pod slapić, ne mareći, što voda oko njega buči, zalijava ga i moči. Sada trči vodom, zaroni čas ovdje, čas ondje, prhne na kamen, otrese mokro perje, kad opet zaroni, trčeći koritom, ne bi li našao koj zalogajac, da ga iznese i potroši. Malo je počinuo, kad i opet uzleti pod najveći slap, brzajući razkriljen po vodi. I zimi ne

ostavlja kos naše krajeve, pa kad se je voda uz obalu i sledila, on se Peruša, skače i roni i milo ti zapjeva u mrtvoj zimi. Uz vodu se je rodio, uz vodu živi, uz nju i umire.

Nek nam živi mila ova ptica hrvatskih gora i planina!

Tako lutajući i uživajući, dolaziš i do Vrela, gdje je začetak ponornice Ličanke. Tu možeš na pećinu posjeti pa gledati, kako zlatni konjici lagano leprše nad vodom, tu gledaš oslastne pastrve i pastrvice, gdje se vodom poput nestasne djece naganjaju i praćkaju. Tu se odmaraš, tu uživaš, pa kad si se okriepio onom vodom — živicom, tad skreni opet s druge strane u Fužinu ili se popni na Preradovića vrh, da i s njega paseš oko na fužinskim krajevima.

Kad si u Fužini, nastoj, da posjetiš i onu koritastu dolinu, koju protiče Lepe-nica, gledaj da se razhladiš i u onom tihom, ali čarnom jelviku Brložkoga.

